

EVOLUȚIA ÎN ALBANEZĂ A ÎMPRUMUTULUI LAT. *BUBULCUS* ‘CEL CARE ARĂ; PĂZITOR DE VITE’. CORESPONDENȚE ROMANICE

CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU

Obiceiurile juridice albaneze din nordul Albaniei au fost adunate și ordonate într-un așa numit cod (*kanun*), pentru prima oară, la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea și începutul secolului al douăzecilea, de către prelatul franciscan Shtjefën Gjeçovi, care le-a publicat, sub numele *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, în mai multe numere ale revistei *Hylli i dritës*, începând cu anul 1913. Această colecție de norme tradiționale a fost tipărită în volum în 1933, după moartea sa, de către călugării din ordinul franciscan. Interesul pentru chestiunile de istorie socială, istorie a dreptului popular și de limbă a determinat traducerea sa în italiană, germană, franceză, engleză, sârbă, spaniolă. Ne-am propus să traducem în română această primă variantă¹ publicată a codului albanez de legi nescrise. Unul din termenii cu o valoare social-juridică importantă și specifică, pentru care am încercat să găsim echivalent românesc potrivit, este *bulk* (aici, cu varianta rară *bulg*²). Asupra istoriei acestui termen și asupra sensului său referitor la o realitate tradițională economică și de ordine socială nu s-a insistat destul, după părerea noastră, deși datele lingvistice dovedesc că este vorba de o instituție populară importantă, cu o vechime remarcabilă. Trebuie evidențiat și faptul că termenul, îmbogățit semantic (*bujk* dezvoltă cu timpul sensul general ‘țăran’), este viu în albaneza actuală și bază pentru termeni cu sensuri neologice : *bujqësi* ‘agricultură’, *bujqësor* ‘agricol’.

¹ Despre existența variantelor regionale ale codului albanez de obiceiuri juridice, vezi Martucci 2017 cu bibliografie.

² Forma cu sonoră la finală este caracteristică acestui text, ea nu apare, din câte ne dăm seama, în nici o altă sursă. Am putea explica existența sonorei ca rezultat al unei refaceri bazate pe existența diferențierii fonetice dintre dialectul tosc și dialectul gheg: de regulă, în formele din toscă, consoana finală sonoră, etimologică, păstrată ca atare în ghegă, asurzește. În perechea *bulg* : *bulk* se poate presupune că are loc fenomenul invers, și anume că, dat fiind că în toscă se păstrează consoana surdă a etimonului (lat. *bubulcus*), pentru ghegă s-a reamenajat o formă cu sonoră care să răspundă diferențierii dialectale de care aminteam. Dificil de spus dacă *bulg* este forma culeasă de Gjeçovi sau i se datorează. În dicționarele etimologice nu este discutată. Forma actuală, cu palatalizarea lui *l* moale în forma *bulk* din textele vechi și din graiuri, este *bujk*.

În forma elaborată de Sht. Gjeçovi, codul albanez (*kanun*) este organizat în douăsprezece cărți, purtând titlurile următoare: biserica, familia, căsătoria, casa și proprietatea, lucrul (munca), darurile, cuvântul, onoarea, daunele, faptele rele, judecata, privilegiile și excepțiile. Cărțile sunt împărțite în articole, acestea în capitole, la rândul lor divizate în paragrafe. Cartea a cincea, purtând numele lucrul (*puna*), are în vedere lucrul pământului (munca agricolă) și meșteșugurile și activitățile specifice vieții rurale. Primul articol este dedicat celui care ară (*bulgu*). Îi urmează articolele despre fierar, morar și moară, articolele despre irigație și apa morii. În ultimele capitole se află precizările privitoare la vânătoare, pescuit, negoț. Această organizare este gândită pentru a fixa locul ocupat de cel tocmnit ca plugar și de activitatea lui în rețeaua de ocupații care fac să meargă economia așezării.

Considerăm interesant să aducem în discuție unele aspecte legate de chestionarul elaborat de B. P. Hasdeu în 1876–1877 în vederea strângerii obiceiurilor juridice românești. Chiar dacă succesul acestui chestionar nu a fost pe măsura celui avut de chestionarul care pregătea dicționarul tezaur, metoda și observațiile lui Hasdeu în privința elaborării *Programei pentru adunarea obiceiurilor juridice ale poporului român* pot fi menționate cu folos în examinarea structurii codului albanez. B. P. Hasdeu critică metoda prin care își concepuseră întrebările autorii chestionarelor care l-au precedat și care adunau materialele de drept cutumiar slav, Baltazar Bogišić, Petr S. Efimenko și P. A. Matveev. El este de părere că aceștia „uită că se adresează către popor și că, prin urmare, pentru ca să poată fi înțeleși și să nu sperie, așa zicând, pe oamenii nedeprinși cu o metodologie științifică, trebuie să se dezbrace de orice aparință teoretică, ca și când n-ar fi juriști, ca și când n-ar fi văzut nicio carte de drept, ca și când n-ar cunoaște nici ei mai mult decât ceea ce cunoaște plugarul sau ciobanul, ba încă mai puțin decât aceștia, de vreme ce așteaptă răspuns de la dânșii, și este în firea omului de a răspunde mai cu voie bună atunci când se crede a fi el mai știutor” (Hasdeu 1877: 410)³. Interesantă, de asemenea, este împărțirea pe care Hasdeu o face materialului care urma să fie cules și despre care spune că „nu este de loc științifică, ci eminentă poporană și anume românească. Țăranul nostru cuprinde toate legăturile sale în trei rubrici: către *sat*, către *casă* și către *lucruri*, iar sub cuvântul *lucru* Românul înțelege nu numai materie, atât *res* precum și *lucrum*, de unde se și trage vorba, dar încă *actio* «lucrare»” (s. aut.) (Hasdeu 1877 : 410). Ne amintim că termenul albanez pe care îl analizăm, *bulk/bujk*, apare în codul de obiceiuri juridice albaneze, așa cum am văzut, în capitolul intitulat *Lucrul (Puna)*.

³ Chiar dacă Hasdeu a primit mult prea puține răspunsuri pentru a le putea folosi în chip sistematic (Bîrlea 1974: 191), contribuția sa teoretică la elaborarea chestionarelor este importantă. H. H. Stahl (1983: 49) îi reproșează că ar fi căutat să includă materialul de folclor juridic în clasificări gata făcute, când, de fapt, se vede – din critica pe care Hasdeu o face concepției de la baza chestionarelor care l-au precedat – că își propunea tocmai evitarea organizării întreprinse la masa de lucru, în baza unor idei preconceptuate. La rândul său, Ov. Bîrlea (1974: 189–191), deși trece în revistă structura chestionarului, nu comentează concepția teoretică a lui Hasdeu în structurarea întrebărilor și desfășurarea anchetelor.

În codul albanez, articolul purtând numele *Bulgu* cuprinde peste douăzeci de paragrafe (*Kanun*: §§ 293–314). Termenul care ne interesează, scos în evidență prin așezarea sa în titlu, este prezent aproape în toate paragrafele, fiecare adăugând lămuriri amănunțite referitoare la atribuții, la drepturi și îndatoriri. Primul paragraf (*Kanun*: § 293) reprezintă definiția: *Bulg* se cheamă unul care intră (se angajează) să lucreze pământul unui stăpân (*Bulg thirret njaj, i cilli hînë me pûnue token e njaj zotnije*). Reținem că *bulg* face constant pereche cu *i zoti* ‘Familienoberhaupt, Hausherr; Besitzer, Eigentümer’ (Demiraj 1997: 431), sau cu derivatul *zotni*, termeni care îl numesc pe proprietarul terenului care trebuie cultivat. Cuvânt cu origine autohtonă, *zot* poate fi echivalat cu *domn, stăpân*, iar derivatul *zotni*, la origine termen de adresare, cu *domnie*. Bogata bibliografie (aflată la Demiraj 1997: 431–432) a explicațiilor etimologice avansate pentru acest cuvânt cu origine indoeuropeană îndelung discutată pune în lumină posibila sa explicare semantică prin ‘Familienvater (= Lebens-Herr)’, ‘Himmelvater’ sau și apropierea semantică și de structură de alb. *i ati* ‘sein/ihr Vater’, cuvânt de asemenea autohton (idem: 431). Este locul să atragem atenția asupra celui alt pasaj din *Kanun* în care este folosit termenul *bulg*. În partea referitoare la familie, cuvântul care ne interesează este prezent într-o *parimie juridică* (cu termenul folosit de Stahl 1983: 46) pentru a marca subordonarea deplină a fiului față de tată, fapt ce arată că perechea de cuvinte care ne interesează funcționa nu numai în sfera socială mai largă și în cea economică, ci și în aceea domestică. Proverbul ar putea fi un argument suplimentar în favoarea posibilității de a explica termenul *zot* ca având la origine sensul ‘tată’, sau un sens apropiat: Cât este tatăl în viață, fiul este cunoscut ca *bulg* (*Sa të jet i ati gjall, i biri njehet si bulgë*) (*Kanun*: § 59 c)⁴.

Sensul etnografic al lui *bujk/bulk/bulg*, consemnat în dicționarele explicative ale limbii albaneze, ‘cel care lua pământ cu chirie de la proprietar, îl lucra și ținea pentru sine numai o parte mică din ceea ce producea’ (Fjalor 1980, s.v. *bujk*), ‘cel care lucra pământul proprietarului și lua numai o parte a osteneții sale’ (Fjalor 1954, s.v. *bujk*), nu știm să fi făcut obiectul vreunui comentariu etnolingvistic special. Lucrările lexicografice rețin drept sens principal unic al cuvântului *bujk* sensul mai nou, de ‘țăran’⁵. Sensul acesta, însă, este, cel mai probabil, apărut în timp. Sensul de origine este, de fapt, cel consemnat în *Kanun*, identic cu unul din cele două sensuri ale etimonului latin *bubulcus* ‘cel care mână sau îngrijește vitele’, ‘cel care ară cu boi, plugar’⁶. Pentru sensul ‘cel care îngrijește, păzește animalele’

⁴ Despre rolul și autenticitatea foarte probabilă a formulelor paremiologice care apar ca scurte citate rezumative în textul codului albanez de legi nescrise vezi Vătășescu 2021: 738, cu bibliografie. Reținem și observația lui Hasdeu (1877: 408) că „aceste prețioase obiceiuri juridice” se află „în poezia poporană, în basme și mai ales în *proverburi*” [s. n].

⁵ Cu germ. *Bauer* este echivalat la 1854 (Hahn :16). Pentru acest sens, în limba actuală, mai frecvente sunt sinonimele *fshatar* ‘țăran, sătean’ (< *fshat* ‘sat’) și *katundar* (< *katund* ‘cătun’); din această serie sinonimică mai face parte *fushar* (< *fushë* ‘câmpie, câmp’), cu frecvență mult mai redusă.

⁶ *Bubulcus* ‘one who ploughs with oxen, herdsman’ (de Vaan 2008: 74), ‘one who drives or tends cattle, a ploughman, teamster (used for a farm-labourer or rustic generally)’; folosit și ca

albaneza are termenii *bari*, *blegtor*⁷ și împrumutul din turcă *çoban*, termeni care denumesc pe cel care îngrijește atât animalele mari, cât și pe cele mici (Fjalor 1980).

În codul albanez de obiceiuri juridice, ‘cel care ară’ (așa am putea echivala alb. *bulg*⁸) are de cele mai multe ori animalele cu care trage plugul, calitate indicată chiar de numele pe care îl poartă (*bulg*). Acest nume este dat, însă, și celui care nu are animalele, tocmindu-se, totuși, să lucreze, să are pământul proprietarului, fapt reglementat de mai multe paragrafe care menționează proveniența animalelor de arat: Despre boi, cum să cadă [la înțelegere] cu stăpânul (*Per qe, si të bîjë me zotnîn*). Dacă a avut boii săi ‘cel care ară’, lucrează pământul și, cât despre împrumut⁹, cum se hotărăște cu stăpânul pământului (*Po pat qét e vet bulgu, pûnon tokën e, sa per hú, si të vendohet me të zo'n e tokës*). Se adaugă precizarea în paragraful următor: Dacă nu a avut boii săi ‘cel care ară’, el nu poate să-i ia de oriunde (din altă parte), ci [numai] de la stăpânul pământului (*Po s'pat qét e vet bulgu, nuk mund t'i marrë njeti, por te zotnija i tokës*) (*Kanun*: §§ 295, 296, 297). După cum se vede, calitatea avută în vedere este aceea de a mâna boii (proprii sau nu) pentru a ara pământul pe care s-a tocmît cu proprietarul să-l lucreze.

Sensul ‘cel care ară’ apare încă în primul text albanez¹⁰, unde *bulk* echivalează lat. *arator*: *të afëronetë bulku me korësit* (cuvânt cu cuvânt: *să se apropie plugarul/arătorul, cu secerătorul*): lat. *comprehendet arator messorum*¹¹. Încă de la cel mai vechi text păstrat se vede că albaneza nu continuă și sensul ‘păzitor de vite’ pe care îl avea etimonul latin¹².

cognomen (Oxford 1968: 243), derivat de la *bos* ‘bou’, cu formantul rar *-bulcus* (de Vaan 2008, Oxford 1968, Ernout-Meillet 2001: 74).

⁷ Pentru sensuri și etimologie (*bari* este, foarte probabil autohton, *blegtor* este posibil împrumut vechi slav) vezi Çabej 1976: 165–167; 258.

⁸ Cu toate că, de fapt, restrângem sensul, căci *bulk/bulg* nu numește, cum vom vedea, pe cel care face numai arătura (pe terenul unui proprietar).

⁹ În original, *hú*, foarte probabil „împrumut”; este vorba despre împrumutul animalelor care servesc la arat.

¹⁰ Un liturghier (*meshar*) tradus de preotul catolic Gjon Buzuku la 1555.

¹¹ Atât cât ne putem da seama la o primă abordare, traducerea acestui pasaj din *Vechiul Testament* (*Amos* 9/13) ar merita o cercetare în sine, date fiind soluțiile diferite adoptate în greacă și latină: spre deosebire de latină, în greacă apar numele acțiunilor („arat” și „secerat”), nu numele agenților („arător, cel care ară” și „secerător, cel care seceră”). Traducerile în română cuprind amândouă posibilitățile: în *Biblia* de la București din 1688 apar numele acțiunilor (mulțumim Danei Zamfir pentru amabilitatea de a ne fi atras atenția asupra pasajului: *și va apuca trierișul pre cules*), în vreme ce *Biblia* din 1975 (: 880) folosește perifrazele pentru a numi agenții (*cel care ară; cel care seceră*): *Iată, vin zile, zice Domnul, când cel care ară va ajunge din urmă pe cel care seceră*. Este vorba, așadar, după câte credem, de două tradiții diferite de redactare care ar putea da indicii despre filiația traducerilor care urmează redacțiile în greacă și latină.

¹² În latină, totuși, după câte se pare, sensul mai frecvent era de asemenea „arător” și nu „păstor, îngrijitor de animale”. Într-o carte care comentează amănunțit lingvistic capitolele XXXV și XXXIX din *Satiricon*, în care Petroniu caracterizează din punct de vedere astrologic diferite categorii sociale, J. de Vreese (1927: 90–92) observă, între grupurile aflate sub semnul taurului, că *Bubulci* este

Cu lat. *arator* sunt echivalate rom. *arător* și *plugar* (*Anon. Car.*: nr. 258, 3385). Substantivul *arător* este rar și învechit; mai frecvent este adjectivul (HEM II : 259, DA s.v)¹³. Substantivul apare pentru prima oară în *Palia de la Orăștie* (DELR, s.v. *ara*) și este moștenit din lat. *arator*, adaptat după *aratorius* (DA), sau din *aratorius* (CDDE : nr. 70, DELR). În dialectele sud-dunărene este de asemenea prezent substantivul, dar, după câte se pare, nu și adjectivul, ca în dacoromână (în dialectul aromân este explicat de Tache Papahagi (DDA² : 190) ca moștenit din latină, iar în dialectul meglendoromân este considerat de Th. Capidan ca derivat de la verb (Capidan [1935] : 25). În dialectul istroromân este împrumutat substantivul it. *aratore*¹⁴. Nicolae Saramandu (2021: 32) include substantivul *arător* între cuvintele moștenite care, prezente fiind în dialectele românești atât de la nordul, cât și de la sudul Dunării, ar fi trebuit să fie cuprinse în inventarul cuvintelor latine din *Istoria limbii române*, volumul I, 2018¹⁵.

După cum se vede, româna a moștenit numele și adjectivul *arător* (chiar dacă rar folosit) împreună cu familia verbului *arare*. Nici numele moștenit, nici împrumutul din slavă (*plugar*) nu sunt legate de raportul care apare în albaneză între cel care ară (cu animalele proprii sau împrumutate) și stăpânul pământului care este lucrat. În albaneză, *bujk* (*bulk/bulg*) nu intră într-o familie de cuvinte formată în jurul sensului ‘a ara, a lucra pământul’. Pentru acest sens a fost împrumutat din latină *laborare*, termen panroman absent din română: *lëroj* (Vătășescu 1997: 326 cu bibliografie, Topalli 2017: 886)¹⁶. În *Kanun*, însă, este folosit nu acest verb, ci derivatul de la *punë* ‘lucru, muncă’¹⁷, *me punuem*, care urmează aceeași evoluție semantică (‘a lucra, a munci’ > ‘a lucra pământul’) pe care o are lat. *laborare* (*Kanun* §§ 293, 296). Menționăm și faptul că numai o dată este folosit derivatul *lëvrim* ‘arat’, de la împrumutul din italiană *lëvroj*, dublet al lui

un termen greu de explicat semantic. Prezentând critic bibliografia bogată și aducând numeroase exemple din surse latine, el lămurește care este frecvența sensurilor „păstor” (*Hirt*) și „plugar” (*Landmann*). Constatarea lui de Vreese este că în comentariile astrologice antice și, așadar și la Petroniu, sub semnul taurului era așezat cu precădere *bubulcus* „arător” (idem: 93, 94, 99). *Bubulcus* apare frecvent în textele citate de el ca sinonim cu *arator* și asociat cu verbul *arare*. Găsim și la Columella substantivul *bubulcus* asociat cu verbul *arare*: *Quemadmodum autem bubulcus in arando bouem instituat* (Columella 1548: 210). Vezi și recenzia lui Evan T. Sage la cartea lui de Vreese în *Classical Philology*, 26, 1931, 4, p. 436 și u., pe care am consultat-o pe <https://www.journals.uchicago.edu/doi/epdf/10.1086/361408> (8 ianuarie 2023).

¹³ Adjectivul, dedus din lat. *aratorius*, este reconstruit în româna comună cu forma *arătoriu*, fem. *arătoare* (Ion Coteanu, în ILR II: 224).

¹⁴ Reținem exemplul, dată fiind situația parțial asemănătoare celei din codul albanez: *Ëo-ï märe vë aratâi ðe m-or premintu ära* (eu voi avea mâine plugari/arători ce-mi vor ara pământul) (Neiescu 2011: 28); aratul se face cu oameni angajați în acest scop.

¹⁵ Cuvântul lipsește și din inventarul elementelor latine propus de Ion Coteanu (în ILR II: 294), de unde se află numai verbul *arare*.

¹⁶ Verb moștenit de toate limbile romanice, *arare* nu a fost împrumutat în albaneză.

¹⁷ Cuvânt autohton, foarte probabil, cu etimologie greu de precizat (Demiraj 1997: 335–336; Topalli 2017: 1198–1199).

lëroj (*ibidem*: § 303). De reținut este și faptul că în dicționarul latin-albanez de la 1635 al lui Frëng Bardhi, *arare* este tradus prin același verb care apare în codul de obiceiuri juridice, *me punuem* (Bardhi: 6)¹⁸.

Între îndatoririle celui care se numește *bulg*, pe lângă arat, intră îngrijirea uneltelor cu care lucrează pământul, udatul, păstrarea rândului la udat, întreținerea șanțului de udat, împletirea gardului în jurul locului, semănatul, săpatul, seceratul, treieratul. Orice seamănă cel care ară în pământul stăpânului, va împărți cu acesta după înțelegerea avută. Fructele (smochine, nuci, rodii, mere, pere) cel care ară le scutură și le adună și le împarte pe jumătate cu proprietarul. *Bulg*-ul (cel care ară) se poate înțelege cu stăpânul pământului să aibă grijă de animalele acestuia, împărțind pe din două produsele obținute de la ele. Pajiștea, dacă există, este cosită de cel care ară, care are obligația de a împărți fânul pe jumătate cu proprietarul. Pășunea rămâne celui care ară, care a îngrijit-o, a udat-o, îngrădit-o și cosit-o. Stăpânul nu o poate da altcuiva, dar își poate paște și el vitele acolo (*Kanun*: §§ 297–314).

O singură întrebare din cele patru sute ale chestionarului redactat de Hasdeu evocă situațiile din codul albanez legate de relația pe care o are lucrătorul pământului numit *bulg* și proprietarul locului respectiv. Întrebarea din chestionarul lui Hasdeu: *Se întâmplă oare ca cineva să ia de la altul pământ sau vie pentru a lucra, cu așa tocmeală ca roadele sau venitul în bani să se împartă apoi pe jumătate între amândoi? – și cum anume se face aceasta?* (§27, Hasdeu 1877 : 414). Dispunem de un singur răspuns, din județul Bacău¹⁹: *Se întâmplă, ca cineva să ia de la altul pământ pentru a-l lucra în parte, adecă unul să fie cu pământul și altul să fie cu semânța și arătura, și apoi celelalte munci, cari mai trebuiesc, le fac de o potrivă și productul îl dau iarăși de o potrivă în do[u]ă, cât la unul, cât la altul* (Hasdeu 1882: 40–41). După cum se vede, în cazul acestei înțelegeri, este vorba mai curând de o asociere a celui care are pământul cu un altul care face arătura și pune sămânța, restul lucrărilor făcându-se în comun. De observat și faptul că în răspuns nici una din părți nu este numită cu un termen special, ci este descrisă numai întovărășirea ca atare și ce decurge din ea.

Bubulcus s-a păstrat în puține limbi romanice²⁰: cu forme apropiate de cuvântul albanez, dialectal în nordul Italiei (în venețiană *beólco*) și în dialecte retoromane (în Comèlico *bolku*, în Engadina *buolch*, în Friul *beòlc*) (REW³: nr. 1355; Tagliavini 1977: 72). Forma dialectală lat. **bifulcus*, **bifulcus* se continuă în it. *bifolco* (Tagliavini 1977: 72), care, spre deosebire de termenul din albaneză,

¹⁸ Dicționarul provine din aceeași arie dialectală cu codul de obiceiuri juridice.

¹⁹ Hasdeu a publicat numai răspunsurile primite din județul Bacău (1882). Despre soarta caietelor cu răspunsurile la chestionar și despre faptul că Hasdeu nu a publicat decât răspunsurile din jud. Bacău, vezi Birlea 1974: 190).

²⁰ H. Mihăescu (1993: 59, 62), care evidențiază că este un termen din domeniul agriculturii, este de părere că s-ar fi păstrat numai în albaneză. Observația sa este parțial întemeiată, dacă ținem seama de însemnătatea pe care termenul o are în vocabularul social albanez tradițional. În realitate, după cum se vede, am putea vorbi de o arie care cuprinde retoromana, nordul Italiei și albaneza.

continuă amândouă sensurile din latină (‘guardiano di buoi; chi lavora il terreno coi buoi’²¹). În traduceri în italiană ale variantelor codului albanez de cutume juridice ar fi fost de așteptat ca *bulk* (*bulg*) să fie echivalat cu *bifolco*, dar se poate constata că termenul italian nu este considerat corespondentul așteptat de către cei care transpun în această limbă vocabularul tradițional albanez. Astfel, alb. *bulg/bulk* este tradus fie cu *colono* (Dodaj 1941: 138–140), fie cu *contadino* (Martucci, Lefe 2017: 374 și u.)²². Nu putem trece, însă, cu vederea faptul că la 1702, autorul unui dicționar italian albanez traducea totuși *bifolco* cu *bulk* (Da Lecce: nr. 1541).

Din cele expuse reiese stabilitatea acestui împrumut pe care albaneza l-a făcut din latină și importanța de lungă durată avută de instituția denumită de el în sistemul de norme juridice populare. Remarcabil este faptul că albaneza a păstrat și a integrat cuvântul acesta, care în lexicul latin nu pare a fi avut o poziție puternică (dovezile se află în dificultatea de a propune o definiție deplin satisfăcătoare și în faptul că limbile romanice, cu excepția celor din vecinătatea albanezei, nu l-au conservat). Trebuie reținut faptul că nu putem considera cuvântul albanez numai ca nume al celui care ară pământul. Important este că el denumește o parte dintr-o relație socială, indică poziția socială a celui numit *bulg*. Prin aceasta se deosebește de rom. *arător*, de exemplu, care nu este un termen social propriu-zis. Conținutul cuvântului albanez continuă, în mod remarcabil, sensul etimonului latin în cadrele unui sistem juridic și social propriu, iar cuvântul s-a păstrat de-a lungul timpului, adaptându-se schimbărilor sociale. Numele de agent din română, *plugar* ‘persoană care trăiește în mediul rural și a cărei ocupație de bază este agricultura; țăran’, atestat prima oară la Coresi (DLR s.v.), care este tradus în Anonimul caransebesian cu *arator*, nu acoperă deplin, la rândul său, semantica specifică a termenului albanez.

SURSE

Anon. Car. = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.

²¹ *Dicționarul Treccani*, https://books.google.ro/books?id=ecZ1DwAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

²² J. Kristophson (1988: 76) afirmă că termenul latin trebuie să se fi continuat și în română, dar că s-a pierdut. El afirmă că fonetic este îndreptățit să propună o formă românească **bulc*. În fapt, era necesară o demonstrație semantică amănunțită, în care să se țină seama și de împrejurările extralingvistice, care să îndreptățească presupunerea existenței acestui cuvânt considerat pierdut. De altfel, argumentarea era necesară pentru toate cuvintele pe care autorul le-a adunat în categoria de cuvinte care fonetic sunt de presupus a fi existat în română, pentru că sunt în albaneză, deși urme ale lor pentru română nu sunt dovedite (idem: 61, 75–80). Această listă de cuvinte pe care româna le-ar fi avut în comun cu albaneza este menită să sprijine teoria autorului că sursa împrumuturilor pe care albaneza le-a făcut din latină este exclusiv viitoarea română.

- Bardhi = *Le dictionnaire albanais de 1635, Dictionarium latino-epiroticum per Franciscum Blanchum* [Frëng Bardhi], édité avec introduction et index complet par Mario Roques, Paris, Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1932.
- Biblia 1975 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române.
- Columella 1548 = *De re rustica* libri 12, https://books.google.ro/books/about/L_Iunii_Moderati_Columellae_De_re_rustic.html?id=pMT37S8sdwcC&redir_esc=y.
- Da Lecce = At Francesco Maria da Lecce, *Dittionario italiano-albanese, 1702*, botim kritik me hyrje dhe fjalësin shqip përgatitur nga Gëzim Gurga, Shkodër, Botime Françeskane, 2009.
- Kanun = *Kanuni i Lekë Dukagjinit (vepër postume). Përmbledhë e kodifikue prej Shtjefën Konst. Gjeçov, Shkodër 1933*, [ediție anastatică] me biografi dhe parathënje të Syrja Pupovcit, Prishtina, Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore [1971].

BIBLIOGRAFIE

- Bîrlea 1974 = Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii româneşti*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română.
- Çabej 1976 = Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, II, A–B, Tirana.
- Capidan [1935] = Th. Capidan, *Meglenoromânii*. III. *Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti, Monitorul Oficial.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Eelementele latine. A–Putea*, ediție îngrijită şi prefaţă: Gr. Brâncuş, Bucureşti, Editura Paralela 45, 2003.
- DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, A–Lojnită, Bucureşti, 1913–1948.
- DDA² = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân: general şi etimologic*, ediția a doua, augmentată, Bucureşti, Editura Academiei.
- DELR = *Dicţionarul etimologic al limbii române* (DELR), I, litera A, serie nouă, coord. Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2021.
- Demiraj 1997 = Bardhyl Demiraj, *Albanische Etymologien*, Amsterdam–Atlanta GA, Rodopi.
- De Vaan 2008 = Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series edited by Alexander Lubotsky, Volume 7, Brill, Leiden–Boston. Consultat pe https://books.google.ro/books?id=ecZ1DwAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
- De Vreese 1927 = Jacques de Vreese S.J., *Petron 39 und die Astrologie*, Amsterdam, H.J. Paris.
- DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, redactori responsabili Iorgu Iordan, Al. Graur, Ion Coteanu; Marius Sala, Gh. Mihăilă, 1965–2010.
- Dodaj 1941 = P. Stefano Cost. Gjeçov, *Codice di Lek Dukagjini ossia diritto consuetudinario delle montagne d'Albania*. Tradotto dal P. Paolo Dodaj. A cura di P. Giorgio Fishta e Giuseppe Schirò. Introduzione di Federico Patetta, Roma, Reale Accademia d'Italia.
- Ernout–Meillet 2001 = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, tirage de la 4e édition augmentée d'additions et de corrections par Jacques André, Paris, Klincksieck.
- Fjalor 1954 = *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirana.
- Fjalor 1980 = *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tirana.

- Hahn 1854 = Johann Georg von Hahn, *Albanesische Studien. Heft III. Beiträge zu einem albanesisch – deutschen Lexikon*, Jena, Verlag von Friedrich Mauke.
- Hasdeu 1877 = B. P. Hasdeu, *Programa pentru adunarea obiceielor juridice ale poporului român*, în „Columna lui Traian”, 8 (august), p. 408–420; 9 (septembrie), p. 427–447.
- Hasdeu 1882 = B. P. Hasdeu, *Din obiceiele juridice ale poporului român din districtul Bacău după învățătorii sătești I. Climescu, I. Curpănu și C. Petrov*, în „Columna lui Traian”, III, 1 (ianuarie), p. 33–43.
- HEM = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și populare a românilor*, ediție îngrijită de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva.
- ILR II = *Istoria limbii române*, II. *Româna comună*, Al. Rosetti red. responsabil, București, Editura Academiei, 1969.
- Kristophson 1988 = Jürgen Kristophson, *Romanische Elemente im Albanischen*, în „Zeitschrift für Balkanologie”, 24, 1, p. 51–93.
- Martucci 2017 = Donato Martucci, *Premessa*, în Martucci, Lefe 2017, p. 15–33.
- Martucci, Lefe 2017 = Donato Martucci, Genc Lefe, *Il Kanun di Skanderbeg. Con la traduzione integrale del Kanun i Skanderbegut di Frano Illia*, Iuridica historica. Collana dei Quaderni Lupiensi di Storia e Diritto, diretta da Francesca Lamberti, 5, Lecce, Edizioni Grifo.
- Mihăescu 1993 = H. Mihăescu, *La romanité dans le Sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei Române.
- Neiescu 2011 = Petru Neiescu, *Dicționarul dialectului istroromân*, volumul I, A–C, București, Editura Academiei Române.
- Oxford 1968 = *Oxford Latin Dictionary*, Oxford University Press.
- Saramandu 2021 = Nicolae Saramandu, *Limba română. Originile*, București, Editura Academiei Române.
- Stahl 1983 = H. H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească*, București, Editura Minerva.
- Tagliavini 1977 = Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*. Versiune românească îngrijită și coordonată de Alexandru Niculescu, traducere de Anca Giurescu și Mihaela Cârstea-Romașcanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Topalli 2017 = Kolec Topalli, *Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe*, Tirana, Botimet Albanologjike.
- Vătășescu 1997 = *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Bibliotheca Thracologica, XIX.
- Vătășescu 2021 = Cătălina Vătășescu, *Rânduilele în obiceiul albanez al pământului*, în *Limba, societate, cultură. In honorem Liliana Ionescu-Ruxândoiu și Mihaela Mancaș*, vol. II, editori Oana Chealru-Murăruș, Mihaela-Viorica Constantinescu, Claudia Ene, Gabriela Stoica, Andra Vasilescu, București, Editura Universității din București.

**L'ÉVOLUTION EN ALBANAIS DE L'EMPRUNT LAT. *BUBULCUS*
'CELUI QUI LABOURE; GARDIEN DE BÉTAIL'.
COMPARAISON AVEC LES LANGUES ROMANES**

Résumé

Des deux sens du terme emprunté au latin *bubulcus*, ‘celui qui laboure’ et ‘gardien du bétail’, alb. *bulk* (*bulg, bujk*) n’a conservé que le premier. Selon toute vraisemblance, cette signification était également la plus courante en latin. De tous les idiomes romans, seuls l’italien et les dialectes rhéto-

romans ont continué le mot. L'italien a gardé une forme dialectale différente de celle qui est entrée en albanais (*bifolco* < **bifulcus*) et a continué les deux sens ; le sens « celui qui laboure » est, pourtant, plus étroit que le sens similaire en albanais. Dans le système juridique et social traditionnel albanais, *bulk* désigne celui qui, avec ses propres animaux de trait ou des animaux d'emprunt, est employé par le propriétaire d'une parcelle non seulement pour labourer, mais aussi pour effectuer tous les travaux agricoles de l'année. Les faits de langue prouvent l'existence d'une institution traditionnelle spécifique d'une longue durée. Le mot albanais ne correspondant pas parfaitement à l'italien, *bifolco* n'est pas utilisé dans les traductions pour rendre le terme albanais.

Cet article traite également du vocabulaire roumain correspondant.

Institutul de Studii Sud-Est Europene
al Academiei Române
Calea 13 Septembrie, nr. 13
catavata49@yahoo.fr